

ul: Kozma Sándor 1882. szeptember 1-jén kelt levelében tiltakozik az Üstökös személye ellen irányuló, antiszemita gúnyrajza miatt, majd Munkácsy Mihály 1882 októberében felháborodottan ír a zsidók elleni atrocitásokról. Gyórfy utal ugyan a tiszzaeszlári perre (586.), azt azonban, hogy az antiszemita kirohanások ezzel hozhatók kapcsolatba, s hogy Kozma személye ellen a jobboldali sajtó azért indított hadjáratot, mert a pernek – a vérváddal szembezálló – főügyésze, a sajtó alá rendező nem látszik felismerni. Ennek következtében a Kozma Sándornak még levele közreadása napján, a Nemzet esti kiadásának hasábjain válaszoló Jókai nyílt levele sem annak tűnik, ami valójában. Egy író tiltakozásának a sajtóban megjelenő antiszemitizmus ellen (894. lev.).

További hibája a kötetnek, hogy úgy látszik, nem használ olyan alapvető forrást, mint Váli Mari kéziratossá visszaemlékezései, csak annak Lukácsy Sándor által kiadott egyharmadára rövidített

változatát. Nincs benne Jókait ábrázoló kép, pedig ezt az *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* (Bp., 1988.) 2.5 pontja előírja, helyette egy görög (Tolna megye) síremlék fotóját láthatjuk. Nemcsak a külföldi életrajzok vannak mozaikszerűen szerkesztve, s nemcsak a külföldi vonatkozású jegyzetek pontatlanok, hanem a magyar vonatkozásúak is. A magyar neveknel is előfordul, hogy hibásan kerültek a névmutatóba (például a 421. oldalon Horn Emilről és nem Antalról esik szó), amelynek elkészítésekor még a sorozatot szerkesztő Nagy Miklós sem kapott annyi figyelmet, hogy megkülönböztessék Jókai azonos nevű kortársától.

Mivel Jókai műveinek új kritikai kiadására még a távoli jövőben is aligha kerül sor, feltétlenül kívánatos, hogy a *Jókai-levelezés maradványának* sajtó alá rendezésekor újra az első két kötetet szerkesztő Kulcsár Adorján, illetve Oltványi Ambrus gyakorlata legyen iránymutató.

Kádár Judit

BEKE ALBERT: HATALOM ÉS SZEREP

Gyulai Pál, az ember. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1994. 197 l.

A szerző könyvével jól érzékelhető hiányt tölthet be, hiszen az utóbbi évtizedekben összehasonlíthatatlanul több szó esett Gyulai eszmeiségéről, főbb munkáiról, mint egyéniségéről. Másfelől művének sajátos, e témakörben mostanában nem épp gyakori a hangneme, amelyet néhány idézettel érzékeltethetünk. „Aki ilyen jól ismeri az élet gyakorlati fogásait [...] az dörzsölt pasas [ti. Gyulai Pál – N. M.], el tudja dönteni: kihez, milyen mértékben, mi-ben és mikor legyen őszinte?” (79.) „Hívei még ezt a kötekedési hajlamát is szimpatikusnak akarták láttatni, holott az néha már az ízetlenkedés, sőt az idétlen krakélerkedés határát súrolta, a jobb ízlésű ember szégyellte végigmenni

vele az utcán” (97.). „Hatalmával úgy élt, hogy ötven éven keresztül lényegében minden haladó társadalmi és irodalmi törekvést elnyomni igyekezett, még hozzá elsősorban azért, hogy öns céljaiból eredő hatalmi pozícióját zavartalanul fenntarthassa” (145.).

Mindez ismerősen hangzik. A stílus indulatossága, a kijelentések érezhető el-túlzottsága Németh László *Kisebbségben* című írásának (1939) egyes részleteit juttatja eszünkbe. Ott a *Bánk bán tanulmány* „logikai szerezcsenmosás”-nak, míg Gyulai erős vitacikkei „logikai vagy erkölcsi bunkózások”-nak minősülnek, s a „vitéz kis úr” – Kazinczyhoz hasonlóan – elnyeri a „nagy pusztító” díszítő jelzőt (Németh László, *Sorskérdések* 1989. 431.).

Komlós Aladár olykor szintén elveszti értekezői nyugalmát úttörő 1954-es Vajda-monográfiájában: „Akit ő egyszer kivégez, az halott. Akinek [...] erkölcsi, lelki egészségét ő kétségbevonja, [...] az gyanús megbélyegzett személy minden mértékadó ember szemében” (i. m. 129.). Ezt a vádló hangnemet képviselte a századvég irodalmi ellenzéke (Komjáthy Jenő, Palágyi Menyhért), s tőlük, meg kivált Tolnai Lajostól átvette Féja Géza is. A felsoroltak mind megrották Gyulai mulasztásait, sőt bűneit, ám azok forrását – többnyire vagy elsősorban – egyén fölötti, általánosabb tényezőkben keresték. Palágyi nyomán az egykori ellenfél, „a népmozgalmának biztositása”, mások szerint a túlzó hatvanhetes tendenciák, hanyatló osztályokhoz való ragaszkodása miatt lett kártékony.

Beke Albert – s ez új vonás – lélektani tényezőkre veti a fősúlyt. Azt gondolja, hogy az Akadémia hajdani ura 1860 előtt kisebbségi érzésben szenvedett, azért tört irodalompolitikai hatalomra, vitathatatlan társadalmi presztízssre, hogy ezt kompenzálhassa. E nyomasztó érzést feltűnően alacsony termete mellett éber alkotói önbírálata táplálta. „Ha saját költészetét összehasonlította Petőfiéval vagy Aranyéval: az eredmény kétségbeejtő lehetett számára (30.). Alaptermészete gyermekies és álmodozó volt, hogy elnyomhassa kínzó kétségeit, ezt irtotta ki magából. Sokáig hiányzott belőle a kritikához való hajlam, ám föl kellett ismernie: valódi, tartós sikerre csupán itt számíthat, s nem a költészetben. (i. m. Summary, 194.).

Kezdetben inkább csak ingerlékenységnek tetsző szüntelen vitatkozókedve 1860 után már határozottan művelődéspolitikai, a kiegyezést követően ezzel együtt kormánytámogató célokat is szolgált. Akkor már kielégülhetett mohó hatalomvágya. Tizennégy fontosabb akadémiai, irodalmi társasági, közéleti

(például főrendiházi tag) tisztséget töltött be pályája csúcán. Valósággal ki volt szolgáltatva neki számos író és költő (uo.). A politikai és irodalmi nagyságoktól támogatott műbíró teljesen kialakította a külvilágnak mutatott, karrierjét jól szolgáló arcát (Beke: szerepét). Alarca nem pusztán kortársai számottevő részét tévesztette meg, máig őrzi a hitelét sokak előtt. „A látogatást tehát megalkuvás nélküli harc, igazságosság, magasabb erkölcsiség, az irodalom és a haza önzetlen szeretete és szolgálata, emberszeretet, szellemesség, ész, ironia, nehézkesség és makacosság. Az igazi alap viszont: egész életén keresztül tartó háború önmaga nagyságtudatának elismertetéséért, gyengeségérzés, rengeteg romantikus érzelem – amelyeket gyűlölt, de eltüntetni nem tudott –, igazán nagy és önálló alkotásra való képtelenség, tiszta logika, finom lélektani iskolázottság és sok észbeli talentum” (158.).

A szerző többször hangoztatja, legnyíltabban angol nyelvű összefoglalójában, hogy munkája egy karrier története. Hasonló személyiség típus esetében megismétlődhet (megismétlődhetett) századunkban is. A végkövetkeztést legjobb angolul meghagyni: „It presents one of the methods of »growing into power«, which over the past decades has faced many people in Hungary with [...] problems of self assertion (Summary, 195.).

A recenzens a fenti gondolatmenet számos pontját tartja vitathatónak. Valóban „kétségbeejtőnek” ítéltette Gyulai Pál az ötvenes években saját költeményeit? Sok kortársa egyáltalán nem így vélekedett! S miért mindössze Arany, Petőfi, Vörösmarty lett volna összevetési alap szemében? Nem juthatott eszébe, hogy állja a versenyt Lévayval, Szász Károllyal, részben Tompával? Hogy ez a föltételezett „kétségbeejtés” élete fogytáig nem ölte ki belőle verselő kedvét, azt talán nem kell bizo-

nyítanunk egy szaklap hasábjain. Az-
tán, ha csalódott is olykor (engedjük
meg; gyakrabban) poétai teljesítményé-
ben, mégsem kellett volna egyedül a
műbírálatot választania, hiszen szép si-
kert ígért neki – épp az ötvenes évek
végén – elbeszélő prózája (vö. *Egy régi
udvarház...* 1. változata, 1857). Mégis
felhagy néhány esztendővel utóbb a
novellával, „beszéllyel”, míg késői
öregségéig forgatja kritikusi tollát. Ez
már egymagában is cáfolja Beke Albert
tételét (például *Summary*, 194.), hogy
Gyulai erendően nem érzett ösztön-
zést a kritikusi pályára. A tények, sőt a
lapszámok egészen mást mutatnak! Ha
összeadjuk – természetesen a részben a
posztumusz kötetkiadások nyomán – a
recenziói, tanulmányírói munkássá-
gát tükröző lapszámokat 1860-ig, leg-
alább 770 lapról beszélhetünk.

Az iménti idézettel „rengeteg ro-
mantikus érzélem – amelyeket gyűlölt,
de eltüntetni nem tudott” (158.) két baj
is van. Egyfelől olvasmányemlékeink
(*Romhányi, Egy régi udvarház*, a legis-
mertebb emlékbeszédek stb.) szemben-
állnak vele. Inkább kijózanult, esetleg
kesernyés vagy meghiggadt és ünnepé-
lyes lelkeségre vallanak. Másfelől mit
tegyünk a szerző többször megfogal-
mazott kijelentésével (31. és 33.), hogy
kritikusunknál „mindig az ész domi-
nál, egészen pontosan a gyakorlati
ész”, „érzelmi életének sivársága” már
fiatalon jellemző volt.

A monográfia másutt is erőlteti azt a
képletet, hogy mély belső meghason-
lottsággal kell számolnunk Gyulai ese-
tében. Már az 1. fejezetben ilyet olvas-
hatunk: „... a külső rendezettséggel, a
[...] pedantériával talán éppen a mély-
ben szunnyadó, belső ziláltságot akarta
ellensúlyozni és leplezni [...]. A külső
rendtartás életszükségletévé vált, mert
különbön a felborulás veszélye fenye-
gette volna egyáltalán nem stabil lelki
életét” (15.). Ez a hipotézis annál meré-
sebb, erőszakosabb, mert a monográ-

fus a már öregedő emberre vonatkoz-
tatja. Negyvenedik életéve után szá-
mos csapás, családi haláleset sújtotta
Gyulait, ám azokat fájdalmas megren-
dültséggel, „ziláltság”, „felborulás”
mégoly halvány jelei nélkül viselte el.
Kemény életrajzírója, Papp Ferenc igen
valószerűnek tartja, hogy a *Ködképek...*
(1852) egyik mellékalakjában Gyulai
stilizált arcképét fedezhetjük föl. A hu-
szonéves regényhős még kiszámítha-
tatlan ifjú, hangulatainak foglya. Egy-
szer „ábrándos, álmatag”, „tétlenül he-
ver”, másszor egy fordulat „megdöb-
bentő kitérővel ruházta fel” (36.). Ha
el is fogadjuk a föltételezést, ebből még
nem kell a pszichikai „felborulás veszé-
lyé”-re következtetnünk. A hullámzó
kedély más lelki szindróma, mint a
belső széttépettsége. A fiatalabb esz-
tendőök lelki összképét egyébként sem
szabad könnyedén kiterjeszteni a jóval
későbbi életszakaszra.

Ez egyúttal a könyv gyakori mód-
szertani hibája. Nem köti időpontok-
hoz, sajátos helyzetekhez az egyes em-
lékezések, kortársi megfigyelések tar-
talmát. Beke azt sugallja, hogy a ha-
nyatló évtized (évtizedek?) kirívó ese-
tei (vö. a már említett utcai „ízetlenke-
dés”-ekkel) nem sokban különbözhet-
tek a főszerkesztő-akadémikus korábbi
magatartásától.

Érdeme a munkának a sokrétű for-
rásanyag, amelyben akad eddig kiadat-
lan vagy elfeledetten közzétett napló,
önéletrajzi töredék (Gulyás István,
Koczogh András írásai), a monográfus-
tól összegyűjtött kéziratnyi levelezés-
csokor (ItK, 1973). De szigorúbb kül-
önbségtételre, forrásbírálatra lett vol-
na szükség. Érdemes-e közismerten el-
fogult kortársakat, például Tolnai La-
jost citálni, aki irodalompolitikai ellen-
fele „álnok mosoly”-át emlegeti (11.)?
Ehhez aztán egy sok mindent viszony-
lagossá tevő szerzői kommentár járul:
„Lehet, hogy ez a megjegyzés [...] eltúl-
zott [...], de Gyulait ismerve nem lehet

elutasítani eleve még a róla alkotott legelfogultabbnak látszó véleményt sem" (uo.). Másfelől, kevés utalás történik a Somogyi Sándortól sajtó alá rendezett, 1843–1867 közötti tekintélyes levelezésanyagra.

Beke Albert valószínűleg azért támaszkodik kevésbé erre, mert a levelestár tartalma erősen módosítaná, sőt cáfolná egyes megállapításait. E kötetben igenis megnyilatkoznak Gyulai érzései, soraiból éppen nem „érzelmi életének sívárságára” következtethetünk. Az ellenkezőjéről győzhetnek meg főként Arannyal meg Lévayval váltott episztolái, Szendrey Mariához intézett leánykérése. Ha a Bach-korszak alatti leveleiből gyakran keserűség árad, az nem annyira költői önkritikájának következménye. Sokkal inkább bántja az, hogy a hazai közönség nem támogatja az igényesebb és általa korszerűbbnek tartott törekvéseket, aminek jellemző példája a Pákh Alberttel együtt nagy gonddal szerkesztett *Szépirodalmi Lapok* gyors bukása. Hol lehangolják, hol felháborítják az avult ízlésű (Császár Ferenc meg társai), továbbá a felszínes, önkényes, provincializmust támogató szerkesztők (Török János). Somogyi Sándor kötete azt is mutatja, hogy a

tolfforgatók színe-javának Gyulai nemcsak a megbecsülését, hanem a rokonszenvét is elnyerte Bachék s részben Schmerling alatt. Ez később erősen megváltozott, nagyrészt kivételes hatalmi helyzete következtében. Am vajon nem kell-e más fontos tényezőkkal is számolnunk, amelyek elzárták lassan megújuló korától? Elszigetelődése emberi elmagányosodásából is következhetett. S ezt nem szabad annyira mellékkörülményként kezelni, amint a *Hatalom és szerep* fejezeteiben történik. Az érett férfi nemcsak testvérét, feleségét, gyermekeit temeti el, hanem aránylag korán elveszíti bizalmas embereit is, Sükei Károlyt, Bérczyt, Pákh Albertet. Ne csodálkozzunk rajta hát, hogy a múltba vágyott – érzelmei is oda hívták vissza!

A monográfia előzéklapja szerint „előkészületben van” Beke Albert könyve Gyulai Pál esztétikájáról. Kíváncsinos volna, hogy ebben kevesebb előítélettel, jóval több indulatmentes, higgadt megállapítással találkozunk. A szerző sokat tud tárgyáról, általában a XIX. század magyar irodalmáról. Ha több önkritikával élne, kutatásainak nem kis hasznát láthatná irodalomtörténet-írásunk.

Nagy Miklós

PÉTER I. ZOLTÁN: „LÁTVA LÁSSANAK...”

[A borítón: „Hogy látva lássanak...”] Ady Endre Nagyváradon. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1993. 141 l.

Ha számba vesszük Ady pályafutásának szakaszait és állomásait, életében és fejlődésében egyaránt kiemelkedő a Nagyváradon töltött csaknem négy év (1900 január–1903 október) szerepe és jelentősége. Ady vallomásai s az életrajzi és összefoglaló művek mellett nagyszámú cikk, tanulmány és önálló munkák sora foglalkozik e kapcsolattal, különféle részleteit és vonatkozásait föltárva (ÖPM I–IV., ÖV I–II., Fehér Dezső, Nagy Andor, Nagy Endre, Dut-

ka Ákos, Lengyel Géza, Bóka László, Hegedűs Nándor, Dénes Zsófia, Indig Ottó, *Emlékezések Ady Endréről* stb.).

A mai Várad is híven és büszkén őrzi Ady harcos-garabonciás emlékét és ot-tani éveinek nyomait. A legújabb bizonyosság erre Péter I. Zoltán könyve: életrajzi időrendbe fűzve s a modern, polgárosodó fejlődésnek nekilendülő, nyugtalan szellemiségű várost jellemző korrajzba foglalva tekinti át Ady váradi életének jelentősebb eseményeit és for-